

Mirjana Domini

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

MIGRACIJSKI PROCESI UZROKOVANI RASPADOM JUGOSLAVIJE I AGRESIJOM NA HRVATSKU*

SAŽETAK

Rad se bavi prisilnim migracijama koje je na prostorima Hrvatske i susjednih zemalja prouzročila srpska agresija. Navodi se da je prognanička, izbjeglička i raseljenička kriza (s posljedicama u duhovnom i materijalnom pogledu) počela 1991. godine, te da je svoj intenzitet doživjela 1992., kada se Hrvatska ubraja u najveće izbjegličke zemlje na svijetu jer joj je izbjeglička populacija činila 15% stanovništva. Faktografski podaci prate tijek prisilnih migracija i ulogu etničke pripadnosti na dinamiku i smjerove širenja krize. Autorica konstatira da ni nakon sedam godina od početka agresije na Hrvatsku, ova humanitarna kriza prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba nije završena i da je možda sada važnije voditi brigu o tome kako integrirati pridošlice nego zbog čega su prispjeli na nova odredišta, jer se, po svemu sudeći, većina »ratnih migranata« neće vratiti na svoja »ognjišta«.

KLJUČNE RIJEČI: prisilne migracije, izbjeglice, prognanici, raseljene osobe, Hrvatska

1. Hrvatska

Hrvatska se do 1992. godine nalazi u sastavu bivše Jugoslavije, kao jedna od njenih šest konstitutivnih članica. Razlučivanje iz zajedničke države temelji se na referendumom izraženoj volji građana (19. 5. 1991., kada je 93,24% birača dalo svoj glas za razdruživanje), te na Ustavnoj odluci Sabora Hrvatske o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske (8. 10. 1991.). Nažalost, agresija na Hrvatsku, uz aktivno sudjelovanje dijela hrvatskih Srba, učinila je temeljno pravo na samoopredjeljenje i odcjepljenje konstitutivnih sastavnica bivše države – premda zapisano i u saveznom Ustavu – u onaj čas ništavnim. Tek se Domovinskim ratom i stotinama tisuća žrtava ratnog vihora (bilo neposredno prouzročeni ratnim strada-

* Referat sa znanstvenog skupa »International Migration in Central and Eastern Europe at the Threshold of the XXI Century: New Trends and Emerging Issues«, Moskva, 8–10. XI. 1998. Sukladno zahtjevu organizatora, izlaganje se sastoji od dva dijela. U prvom dijelu iznesene su relevantne činjenice za zemlju o kojoj je riječ (u ovom slučaju o Hrvatskoj), a značajne su za razumijevanje migracijskih tokova; koncept se temelji na zadanom predlošku kojim se željela omogućiti usporedba situacije u zemljama zastupljenima na skupu. Drugi dio posvećen je prisilnim, ratom izazvanim migracijama u Hrvatskoj i prema Hrvatskoj.

njima ili protjerivanjem i izbjeglištvom stanovništva) Hrvatska uspijeva izboriti za pravo opstojnosti i postići međunarodno priznanje svoje suverenosti i samostalnosti (15. 1. 1992.).

1.1. Podaci u ovome radu

Zadnji službeni popis stanovništva Republike Hrvatske proveden je 1991. na osnovi jedinstvene metodologije za tadašnju zajedničku državu; riječ je o podacima prikupljenim prije početka rata i demografskih promjena koje su se dogodile u proteklom razdoblju. Noviji podaci koji se navode u ovome radu temelje se na procjenama Državnog zavoda za statistiku, ovlaštenih institucija za prikupljanje pojedinih podataka ili procjena temeljem komparacije pojedinih pokazatelja.

1.2. Stanovništvo zemlje (ukupno, gradsko, seosko)

Republika Hrvatska srednjoeuropska je i mediteranska zemlja. Smještena je na dodiru jadranske, dinarske, panonske i subalpske regije i ima površinu od 56.538 km². Ukupno stanovništvo procijenjeno je na 4,5 milijuna (4.493.581) ili 79,5 stanovnika na km².¹ Malo više od polovine ukupne populacije Hrvatske (54,3% u 1991) živi u 204 grada i gradića, a 45,7% u 6.490 sela. U Hrvatskoj je 1991. bilo 78,1% Hrvata, 12,2% Srba, 2,2% »Jugoslavena« i 7,5% pripadnika 15 nacionalnih manjina (Mađara, Talijana, Slovenaca, Muslimana, Čeha, Roma, Rusina, Slovaka, Ukrajinaca, Nijemaca, Albanaca, Židova, Austrijanaca, Crnogoraca, Makedonaca) i drugih nacionalnosti koje nisu organizirane kao nacionalne zajednice te onih koji se nisu nacionalno izjasnili.

Religijska struktura bila je sljedeća: 76,6% stanovništva izjasnilo se rimokatolicima, 11,1% pravoslavnima, 1,2% muslimanima i 11,1% pripadali su drugoj vjeri ili su bili ateisti.

Hrvatski jezik govorilo je 82% stanovništva, hrvatsko-srpski ili srpsko-hrvatski 9,8%, srpski 4,3% i druge jezike 3,9%.

1.3. Najveći gradovi i njihovo stanovništvo

Glavni je grad Zagreb, a broj njegovih stanovnika procijenjen je na 873.748.² Prema procjenama gradskih vlasti u Zagreb se od 1990. doselilo oko 270.000 novih stanovnika, od kojih je 200.000 stalno nastanjenih, a ostali traže mogućnosti za ostanak u gradu. Pri tome se mora računati i na znatan broj onih koji su se ilegalno nastanili u Zagrebu, odnosno onih koji žele ostati neevidentirani.

¹ Procjena sredinom 1998. *de facto* prema konceptu iz 1996. (*Statističke informacije*, 1998).

² Gradski ured za razvoj i prostorno planiranje, procjena sredinom 1998.

Tablica 1: Stanovništvo dvadeset najvećih gradova, popis 1991.

	Ukupno	Od rođenja stanuju u istom mjestu	Doseljeni u naselje stalnog stanovanja
Zagreb	706.770	340.443	366.327
Split	189.388	83.626	105.762
Rijeka	167.964	74.888	93.076
Osijek	104.761	47.910	56.851
Zadar	76.343	32.918	43.425
Pula	62.378	25.817	36.561
Karlovac	59.999	30.144	29.855
Slavonski Brod	55.683	26.138	29.545
Dubrovnik	49.726	25.945	23.783
Sisak	45.792	20.914	24.878
Vukovar	44.639	20.749	23.890
Varaždin	41.846	20.326	21.520
Šibenik	41.012	20.531	20.481
Vinkovci	35.347	16.333	19.014
Sesvete	35.337	10.757	24.580
Velika Gorica	31.614	8.403	23.211
Bjelovar	26.926	10.594	16.332
Koprivnica	24.238	10.374	13.864
Požega	21.046	8.898	12.148
Đakovo	20.317	10.021	10.296

Jedna od karakteristika stanovništva Hrvatske jest njegova istaknuta prostorna polarizacija demografskog razvitka; gotovo svi demografski tokovi usmjereni su prema četiri makroregionalna središta (Zagrebu, Splitu, Rijeci i Osijeku).

Migracije su uvijek bile važna komponenta promjena u broju stanovništva Hrvatske. Od druge polovine 19. stoljeća do 1981. više od milijun stanovnika iselilo se u druge europske ili prekomorske zemlje. Istodobno, oko 300.000 useljenika stalno se naselilo u Hrvatskoj.

U zadnjem međupopisnom razdoblju, 1981–1991., neto migracijski saldo Hrvatske bio je pozitivan zahvaljujući priljevu imigranata iz drugih, nerazvijenih republika bivše Jugoslavije, većinom iz Bosne i Hercegovine. Useljenički tok bio je uglavnom usredotočen na gradska središta i bogate poljoprivredne regije Hrvatske.³

Prema statističkim podacima iz 1991., na temelju službenog popisa stanovništva, od ukupno 4.784.265 stanovnika, 2.509.894 bilo je domorodno stanovništvo (gdje su rođeni, tu su i živjeli), a 2.274.371 stanovnik pripadao je doseljenicima, što

³ Regije u kojima se zbivao proces depopulacije u razdoblju 1981–1991. pokrivale su 56% površine, a u njima je bilo nastanjeno 34% stanovništva. Ostali dio zemlje činile su bivše imigracijske općine što znači regije koje su primile više stanovnika (na prostoru Hrvatske prevladavaju egzodusne regije).

ukazuje na visoki stupanj mobilnosti. Od toga najviše selilaca bilo je unutar same Republike Hrvatske (1.811.207). Najbrojniji su bili Hrvati, pa Srbi i »Jugoslaveni«, no u odnosu na broj pripadnika pojedine nacionalne skupine najveću mobilnost pokazuju Česi, Srbi, Hrvati i Mađari. Romi – prema statističkim pokazateljima – pokazuju razmjerno nisku mobilnost. Doseljenih na područje Hrvatske najviše je s prostora bivše Jugoslavije (ukupno 416.772 doseljenika) i to iz Bosne i Hercegovine, uže Srbije i Vojvodine, a po nacionalnosti Hrvata, Srba i Muslimana. Iz inozemstva se istovremeno doselilo manje od 20.000 osoba od kojih su najbrojniji bili Hrvati, Srbi i Mađari.

U promatranom razdoblju 285.216 osoba iz Hrvatske boravilo je u inozemstvu u svojstvu radnika na privremenom radu ili članova njihovih obitelji, i to najviše u Njemačkoj, Australiji, Kanadi, Švicarskoj, Austriji, SAD-u. Najbrojniji bili su Hrvati (92%) i Srbi (0,5%). Prema istim podacima u Hrvatsku se s privremenog rada iz inozemstva vratila 112.821 osoba, i to uglavnom iz Njemačke (gotovo 67% povratnika), Austrije, Švicarske, Francuske i Australije.

* * *

Raspalom bivše Jugoslavije mijenja se kategorizacija migracija na tim prostorima, pa nekadašnje unutarnje migracije (koje su se događale između tadašnjih republika) dobivaju karakter vanjskih, tj. međunarodnih migracija za koje vrijede drugi principi i zakonodavne odredbe, a etnička pripadnost migranata prepoznatljivija je i značajnija odrednica migracijskih pravaca.

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku ukupno su se 236.124 osobe doselile u Hrvatsku u razdoblju 1991–1996. To su uglavnom bili doseljenici iz Bosne i Hercegovine (gotovo 180.000) i SR Jugoslavije (20.454). U istom razdoblju više od 60.000 osoba (62.278) trajno je napustilo Hrvatsku i to većinom mlade, obrazovane populacije. Postoje naznake da je taj broj veći, a neke procjene penju se čak na 130–160.000 osoba.

Tablica 2: Vanjske migracije stanovništva Republike Hrvatske

	Doseljeni	Odseljeni*	Saldo
1992.	48.324	8.859	39.465
1993.	57.702	9.169	48.533
1994.	33.426	10.163	23.263
1995.	42.026	15.413	26.623
1996.	44.596	10.027	34.569
1992–1996.	226.074	53.631	172.443

*Podaci su o odseljenima podcijenjeni jer sve osobe koje napuste teritorij Republike Hrvatske s namjerom da se trajno nastane u nekoj stranoj zemlji ne odjavljuju svoje prebivalište u Ministarstvu unutarnjih poslova.

Broj onih koji se zapošljavaju u inozemstvu posredovanjem Zavoda za zapošljavanje prilično je nizak. U 1997. Zavod za zapošljavanje posredovao je u za-

pošljavanju 5.732 hrvatskih državljana u inozemstvu (sezonski poslovi, poslovi na stranim brodovima, medicinski tehničari). Otprilike je jednak broj izdanih dozvola za rad strancima u Hrvatskoj (5.978 radnih dozvola) i to najviše za NKV i KV radnike u građevinarstvu i uslužnim djelatnostima.

Istovremeno Hrvatska je suočena s priljevom velikog broja nelegalnih migranata i tražitelja azila, prvenstveno iz Bosne i Hercegovine. Broj je ilegalnih migranata u porastu (nakon početnog smanjenja 1995.). U toj grupaciji najbrojniji su državljani Rumunjske, BiH i SRJ, a sve su češće ilegalni migranti Albanci, Kurdi i Turci. Godine 1996. registrirano je 1.065 ilegalnih prijelaza granice, a samo u travnju 1998. zbog 889 ilegalni prijelaza granice poduzete su kaznene mjere protiv stranaca.

1.4. Izbjegllice, prognanici, raseljena osobe

Izbjegllice, prognanici i raseljene osobe čine najmasovniju i najprisutniju migrantsku populaciju na tlu Hrvatske u zadnjem desetljeću ovoga stoljeća. U tijeku posljednjih sedam godina u Hrvatskoj je došlo do ekstremnog vanjskog i unutarnjeg seljenja stanovništva uzrokovanog oružanim sukobima i neprijateljstvima na teritoriju bivše Jugoslavije. Najveći broj izbjeglih i raseljenih osoba zabilježen je u prosincu 1992., kada je evidentirano 663.493 osoba i to uglavnom Hrvata i Muslimana iz Hrvatske i BiH, te pripadnika nacionalnih manjina u Hrvatskoj (posebice iz Podunavlja).

Nakon vojno-redarstvenih akcija »Bljesak« i »Oluja« kojima su oslobođeni dijelovi okupiranog područja Hrvatske (1995.) započinje egzodus Srba s tih područja prema Srbiji i Republici Srpskoj (BiH), a potpisivanjem Daytonskog sporazuma stvaraju se uvjeti za početak povratka izbjeglica u Bosnu i Hercegovinu. Prema izvješću Ministarstva unutarnjih poslova, u Hrvatskoj je godišnji prolazak ratom prouzročenih migranata sljedeći:

Tablica 3: »Ratni« migranti na prolazu kroz Hrvatsku (godišnji prosjeci)

Godina	Izbjegllice	Raseljena lica	Ukupno
1992.	251.328	280.511	531.839
1993.	306.169	250.424	556.593
1994.	237.232	226.379	463.611
1995.	193.107	197.227	390.334
1996.	185.546	138.088	323.634
Ukupno	1.173.382	1.092.629	2.266.011

Izvor: Ministarstvo unutarnjih poslova, 1996.

Budući da će glavno izlaganje biti upravo o tim, ratom prouzročenim prisilnim migracijama, navodimo samo najsvježiji podatak (početak srpnja 1998.) o bro-

ju prognanih, raseljenih i izbjeglih osoba na području Republike Hrvatske i onih iz Hrvatske u inozemstvu.

Tablica 4: Broj prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba u RH i iz RH

Prognanici	94.000
Izbjeglice iz Hrvatske u inozemstvu	42.000
Izbjeglice iz BiH i SRJ u Republici Hrvatskoj	139.000
Raseljene osobe iz RH u SRJ i RS	250.000

* * *

Republika Hrvatska pristupila je Konvenciji Ujedinjenih naroda o izbjeglicama, prihvaćenoj 1951. i Protokolu dodanom 1967. sukcesijom 12. listopada 1992.

1.5. Migracijska politika, zakonodavna regulativa, problemi

Sukladno izloženom, očito je da su prisilne migracije izazvane ratom u Hrvatskoj i široj regiji najprisutniji i brojčano najsnažnije izražen oblik migracija. Prirodno je da Hrvatska – u suradnji s međunarodnim čimbenicima, te zemljama podrijetla izbjeglica – nastoji što bezbolnije riješiti tu humanitarnu krizu i osigurati dvosmjerni, odnosno trosmjerni, pa i četverosmjerni povratak izbjeglica u njihove domove i područja iz kojih su izbjegli, bili prognani ili raseljeni.

Uz kontinuiranu skrb za one koji se još ne mogu ili ne žele vratiti u mjesta iz kojih su prognani ili izbjegli (tu je dodatni problem osiguranja trajnog smještaja u odgovarajućim uvjetima), Hrvatskoj predstoje veliki obnoviteljski radovi u hrvatskom Podunavlju (gdje su formalni uvjeti za povratak osigurani tek od travnja 1997.), te dovršetak obnove u drugim područjima Hrvatske.⁴

U nastojanju da osigura primjereno zbrinjavanje svih prognanih i izbjeglih tijekom proteklih godina, Hrvatska je donijela niz zakonskih i podzakonskih propisa, potpisala je mnoge sporazume i protokole za omogućavanje povratka (uz poštivanje slobode izbora izbjegle osobe), donesen je Program uspostave povjerenja, ubrzanog povratka i normalizacije života na ratom stradalom području u cilju stvaranja materijalnih, ali i psiholoških preduvjeta za povratak. Za provedbu Programa

⁴ Procjenjuje se da je samo za obnovu hrvatskog Podunavlja potrebno 2,5 milijardi US dolara, što će realno, uz ostale čimbenike, utjecati na povratak. Nade se polažu u Donatorsku konferenciju, planiranu u listopadu 1998., premda je i dosad najveći teret zbrinjavanja prognanih i izbjeglih bio na Hrvatskoj. Naime, ukupna međunarodna financijska pomoć donirana preko Ureda za prognanike i izbjeglice u Hrvatskoj – direktna pomoć u skrbi, izgradnja naselja za smještaj prognanih i izbjeglih, te dijelom obnova – nije prelazila 30% sredstava iz hrvatskog budžeta.

osnovan je Nacionalni odbor, a donesen je i program za zbrinjavanje onih koji su kao izbjeglice došli u Hrvatsku i koristili se napuštenom imovinom onih koji su izbjegli iz Hrvatske, a danas se žele vratiti ili raspolagati svojom imovinom. U operacionalizaciji cjelokupnog procesa povratka ključna mjesta ima Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske (osnovan 1991.) i Ministarstvo razvitka i obnove.⁵

* * *

I drugi oblici migracija na prostoru Hrvatske, i oni preko njenih granica (imigracija, emigracija) čine sastavnicu strateškog razvoja Hrvatske, pa ih se u tom smislu nastoji kontrolirati i usmjeravati. Tako je primjerice Sabor Republike Hrvatske u siječnju 1996. usvojio Nacionalni demografski program razvitka. Glavni ciljevi populacijske politike koju predlaže Program jesu: povećanje stope rođenja, redistribucija stanovništva iz gusto naseljenih područja na depopulirajuća, zaustavljanje daljnjeg iseljavanja i stimuliranje povratka hrvatskih emigranata. Ministarstvo unutarnjih poslova ima razrađen sustav mjera kažnjavanja i deportacije osoba koje se ilegalno nalaze u Hrvatskoj, a postoje i centri za privremeni smještaj osoba kojima je izrečena mjera izгона ili deportacije; Ministarstvo rada i socijalne skrbi vodi brigu o tržištu rada i kontrolira ilegalno ili neregularno zapošljavanje, izdaje radne dozvole strancima u Hrvatskoj, upućuje hrvatske državljane na rad u inozemstvo i vodi evidenciju o onima koji traže zaposlenje preko Zavoda za zapošljavanje i njegovih ispostava; Ministarstvo povratka i useljeništa potiče povratak Hrvata iz dijaspora i nastoji im pomoći u pravnim i socijalnim pitanjima readaptacije. Republika Hrvatska, uz asistenciju Ministarstva vanjskih poslova, sklopila je sporazume sa susjednim zemljama o normalizaciji odnosa, pograničnoj suradnji, sustavu viza, graničnoj kontroli, prekograničnoj i pograničnoj suradnji u okviru kojih su i pitanja dvovlasništva, dvojnog državljanstva, prijelaza dnevnih, tjednih i sezonskih migranata itd. S mnogim državama potpisani su bilateralni sporazumi o vraćanju osoba koje su ilegalno ušle u Hrvatsku ili iz Hrvatske u dotične države, zatim sporazumi kojima se uređuju prava hrvatskih državljana koji se nalaze na radu u tim zemljama (tradicionalno radno iseljenišvo), sporazumi o dinamičnom i načinu povratka izbjeglica i drugim pitanjima u svezi migracijske populacije i potrebnim pravnim mehanizmima za regulaciju tih procesa.

⁵ Objektivne činjenice, unatoč izraženoj volji i zakonskoj regulativi, limitirat će povratak izbjeglica u područja iz kojih su izbjegli ili bili protjerani i to bez obzira na njihovu etničku pripadnost. U prvom redu radi se o devastiranom gospodarstvu u Podunavlju, odnosno nedovoljnoj obnovi u drugim dijelovima Hrvatske, pa time i nemogućnosti zapošljavanja i rješavanja egzistencijalnih pitanja, djelomično ili vrlo pojednostavljeno rješavanje problema stanovanja, veliki broj mina u svim područjima povratka, upitna perspektiva boljitka cjelokupnog područja i trajne perspektive, itd. Istodobno, koliko god se radilo i promicalo povjerenje i tolerancija, proživljeno se teško briše i treba vremena za zaborav, a pojedini ekscesi i nekontrolirana ponašanja (nerijetko kao posljedica ratnih stradanja) znaju vratiti cijeli proces na sam početak.

Slobodno se može reći da postoji široka mreža institucija koje u okviru svoje djelatnosti pokrivaju i područje migracija (segmentarno ili globalno), no međusobna koordinacija i suradnja još ne daje zadovoljavajuće rezultate. Slična je situacija i sa znanstvenim institucijama kod kojih jedino Institut za migracije i narodnosti ima migracije u svom nazivu i jedina je specijalizirana institucija te vrste u Hrvatskoj. Drugi instituti i stručne ustanove bave se također segmentarno migracijskim tokovima ili pojedinim skupinama migranata, a postoje i institucije koje raspolažu vrijednim podacima o tekućim ili trajnim migracijama (npr. Državni zavod za statistiku, Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske).

2. Prisilne, ratom izazvane migracije

2.1. Raspad bivše Jugoslavije

Raspad bivše Jugoslavije, umjetne versailleske tvorevine, koja je imala mjesto u bipolarizaciji svijeta i ravnoteže Istoka i Zapada i koja je trebala poslužiti kao model multietničkog života (*melting pot* na europski način), otvorio je mnoga pitanja u procesu rekonstrukcije Europe. Svijetu je bilo teško prihvatiti raspad države koja je oblikovana prema njegovim predodžbama i potrebama, uživajući i njegovu podršku i neposrednu pomoć do određenog povijesnog trenutka, pa su i pristupi i interpretacije zbivanja na tim prostorima obojeni raznim koloritima s ishodištima u povijesnim ili iskonstruiranim činjenicama.⁶

Srpska agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu pokrenula je stampedo izbjeglica koji se uskoro počeo prelijevati preko granica bivše zajedničke države, postavši tako općeeuropski problem. Računa se da je gotovo 4.000.000 ljudi (prema podacima UNHCR-a, svibanj 1994.) raseljeno – samo u Bosni i Hercegovini 60% stanovništva, odnosno zastrašujućih 2.600.000 Muslimana (Bošnjaka), Hrvata i Srba.⁷ Riječ je o najvećoj izbjegličko-prognaničkoj krizi u Europi nakon Drugoga svjetskog rata, a njen nastavak pratimo danas na Kosovu (Srbija) gdje se već, bježeći pred srpskim vojnim operacijama, u zbjegu nalazi oko 250.000 Albanaca, većinskog stanovništva u toj pokrajini (u statusu manjine u SR Jugoslaviji).

⁶ Odnos međunarodne zajednice prema raspadu Jugoslavije vidljiv je iz mnogih dokumenata kao npr. u: Deklaracija o Jugoslaviji (3. 3. 1991.); Odredbe sporazuma za Konvenciju (4. 11. 1991.); Konferencija o Jugoslaviji (10. 12. 1991.); Deklaracija o »Smjernicama za priznavanje novih država u Istočnoj Europi i Sovjetskom Savezu« (16. 12. 1991.); Deklaracija o Jugoslaviji (16. 12. 1991.), itd.

⁷ 1,37 milijuna vodi se kao »raseljene osobe« jer su promijenile boravište unutar državnih granica. Preostalih 1,25 milijuna registriranih kao izbjeglice potražile su privremeno (ili stalno) utočište u nekoj od europskih ili prekomorskih zemalja, uključujući i Hrvatsku i SR Jugoslaviju.

Tablica 5: Izbjegllice i raseljene osobe unutar bivše Jugoslavije

Sadašnja lokacija	Iz Hrvatske	Iz Bosne i Hercegovine	Ukupno
Hrvatska	247.000	271.000*	518.000
UNPA zone	N/N	N/N	97.000
Srbija	N/N	N/N	405.000
Bosna i Hercegovina	N/N	N/N	2.776.000**
Crna Gora	N/N	N/N	48.000
Slovenija	N/N	N/N	32.000
SR Makedonija	3.000	29.000	32.000
Sveukupno	N/N	N/N	3.908.000***

Izvor: *Information Notes on Former Yugoslavia*, UNHCR, Zagreb, svibanj 1994, br. 5.

N/N – nedostupno/neupotrebljivo

* Uključene i izbjegllice iz drugih republika bivše Jugoslavije kao i procijenjeni broj neregistriranih izbjeglica

** Procijenjeni broj korisnika pomoći uključujući izbjegllice, raseljene osobe i ostale ranjive skupine

*** Nije uključeno nekih 215.000 osoba za koje se procjenjuje da im je potrebna humanitarna pomoć

2.2. Hrvatska – »ratni migranti«: prognanici, izbjegllice, raseljene osobe

Agresijom na Republiku Hrvatsku⁸ izazvana je velika prognanička, izbjeglička i raseljenička kriza s posljedicama u duhovnom i materijalnom smislu. Ona počinje 1991., kada dolazi do oružanih napada srpskih paravojskih jedinica,⁹ potpomognutih Jugoslavenskom narodnom armijom,¹⁰ premda su selilački pokreti na prostoru bivše Jugoslavije potaknuti i prije (Popović, 1985; Banac, 1984) različitim oblicima zastrašivanja i pritisaka.¹¹ Rezultat srpske pobune¹² – kojom se nastojalo

⁸ Da je bila riječ o agresiji na Hrvatsku radi širenja Srbije, odnosno buduće jugoslavenske države (SRJ), dokazuju mnogi dokumenti i ratne analize u Hrvatskoj, ali i svjedočenja onih koji su vodili rat kao, primjerice, svjedočenje srpskog generala Kadijevića u Beogradu pred sudom 17. 5. 1993.

⁹ Srbi u Hrvatskoj već 1990. donose Deklaraciju o suverenosti i autonomnosti srpskog naroda, osnivaju Savjet narodnog otpora i proglašavaju autonomiju krajeva u kojima čine (ili žele činiti) većinsko stanovništvo, a 1991. proglašavaju tzv. Krajinu federalnom jedinicom Jugoslavije.

¹⁰ Riječ je o bivšoj zajedničkoj vojsci koja se pojavljivala kao »zaštitnik« SFRJ.

¹¹ O tome svjedoče događaji na Kosovu 1981., kada se manifestno zaoštravaju odnosi većinskog albanskog stanovništva i manjinske srpske populacije u toj srpskoj provinciji; slične situacije zastrašivanja i pritisaka događaju se i uoči raspada Jugoslavije kada su u naglom porastu »dobrovoljne« zamjene dobara i seljenja prema etnički srodnim sredinama.

¹² Ovdje treba naglasiti da u toj borbi nije sudjelovao najveći dio Srba u Hrvatskoj, već je riječ o Srbima s prostora 11 hrvatskih općina s većinskim srpskim stanovništvom (graničnih prema Bosni i Hercegovini) čijoj se pobuni ubrzo priključuju relativno homogeno naseljeni Srbi u graničnom području prema Srbiji (istočna Hrvatska: Baranja, zapadni Srijem, istočna Slavonija), odnosno prema BiH (zapadna Slavonija), potpomognuti različitim grupacijama iz Srbije i Crne Gore, te JNA.

zapriječiti uspostavu suverene hrvatske države, a koja se pretvorila u agresiju na cjelokupan hrvatski teritorij – bila je djelomična okupacija Hrvatske i kolone prognanih Hrvata ali i pripadnika drugih nacionalnosti koji su živjeli na tom teritoriju, čak i Srba koji nisu bili suglasni s koncepcijom »etničkog čišćenja« što su provodili njihovi sunarodnjaci.

Zahvaljujući naporima međunarodne zajednice i razmještanju Zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda (UNPROFOR) u dijelovima Hrvatske sukobi su stavljeni »pod kontrolu«,¹³ no iz ostalih dijelova Hrvatske koji su i nadalje izloženi agresiji, nastavlja se progon i izbjeglištvo domicilnog nesrpskog stanovništva, a pogoršanjem situacije u Bosni i Hercegovini slijevaju se nove kolone izbjeglih i prognanih prema Hrvatskoj i u tranzitu kroz nju prema trećim zemljama. Prognaničko-izbjeglička kriza u Hrvatskoj svoj maksimum dostiže krajem 1992., kada se u tom statusu u Hrvatskoj nalazi 663.493 osobe,¹⁴ što u odnosu na ukupno stanovništvo Hrvatske iznosi preko 15% populacije.¹⁵

¹³ Rezolucije Vijeća sigurnosti OUN br. 713, 721, 724 (1991), 727, 740, te Rezolucija 743 od 21. 2. 1992.

¹⁴ Podaci Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske za prosinac 1992.

¹⁵ Istodobno to je i godina kada je intenzitet povratka najveći, jer su se ljudi vraćali u svoje domove, prvenstveno na područjima koja nisu bila pod okupacijom i uz pretpostavku da su se imali kamo useliti.

Tablica 6: Prognanici i izbjeglice u Republici Hrvatskoj u razdoblju 1991–1998.

Registrirani prognanici i izbjeglice			
Vrijeme registracije	Prognanici iz RH	Izbjeglice iz BiH i SRJ	Ukupno u RH
1.12.1991.	550.000	–	550.000
1.12.1992.	260.705	402.768	663.493
1.06.1993.	254.791	272.869	527.660
1.08.1994.	196.870	212.056	408.926
1.05.1995.	210.592	188.672	399.264
31.05.1996.	167.609	184.545	352.154
1.03.1997.	117.721	106.750*	224.471
4.04.1998.	94.796	37.400**	126.181

Izvor: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske, Zagreb, 1998.

* Ukupan broj izbjeglica iz BiH i SRJ iznosi 147.000 od čega Ured skrbi za registriranih 106.750 osoba, a 40.250 nije uključeno u tu skrb.

** Ukupan broj izbjeglica iz BiH i SRJ iznosi 139.000 od čega Ured skrbi za registriranih 37.400 osoba, a 101.400 nije uključeno u tu skrb.

Unatoč mnogim sporazumima i primirjima, mirna integracija okupiranih područja Hrvatske nije ostvarena, pa Hrvatska 1995. poduzima vojno-redarstvene akcije¹⁶ kojima su oslobođeni dijelovi Hrvatske, dok je Temeljnim sporazumom o hrvatskom Podunavlju (i okončanjem mandata UNTAES-a) osigurana mirna reintegracija i tog područja u hrvatski državopravni prostor.¹⁷

Oslobodilačkim akcijama hrvatske vojske kojima su oslobođena okupirana područja zapadne Slavonije i tzv. »Krajine« započinje intenzivno iseljavanje Srba kojih je, prema hrvatskim procjenama, izbjeglo oko 150.000, dok je prema srpskim izvorima broj srpskih izbjeglica veći od 200.000. Ako se tom broju pribroji i nekoliko desetaka tisuća Srba koji su napustili Hrvatsku početkom rata (1991–1992.) te nakon mirne reintegracije Podunavlja, onda se može govoriti o gotovo 300.000 Srba koji su »milom ili silom« otišli iz Hrvatske. Istodobno računa se da je srpska agresija dovela do prognaništva oko 300.000 Hrvata, čemu treba pridodati i izbjegle Hrvate iz Bosne i Hercegovine (gotovo 200.000),¹⁸ Vojvodine (oko 45.000)¹⁹ i

¹⁶ Riječ je o akcijama »Bljesak« i »Oluja« kojima su oslobođena okupirana područja zapadne Slavonije, Banije, Korduna, Dalmatinske Zagore.

¹⁷ Rezolucija OUN 49/43 od 9. 12. 1994.

¹⁸ Prema podacima UNHCR-a u lipnju 1996. u Hrvatskoj je bilo 170.000 izbjeglica iz BiH, a među njima čak 72% ili 122.400 Hrvata. U to vrijeme u 25 europskih država smješteno je 686.533 izbjeglica, među kojima je bar trećina Hrvata. Bošnjački demograf Murat Prašo smatra da je među izbjeglicama iz BiH 1996. bilo 290.000 deklariranih Hrvata ali ih je bilo i među 180.000 Jugoslavena (Prašo navodi i 460.000 Bošnjaka, te 330.000 Srba izbjeglica iz BiH u 1996). Postoje procjene da je iz BiH izbjeglo 400.000 Hrvata (*Globus*, 19. 7. 1996).

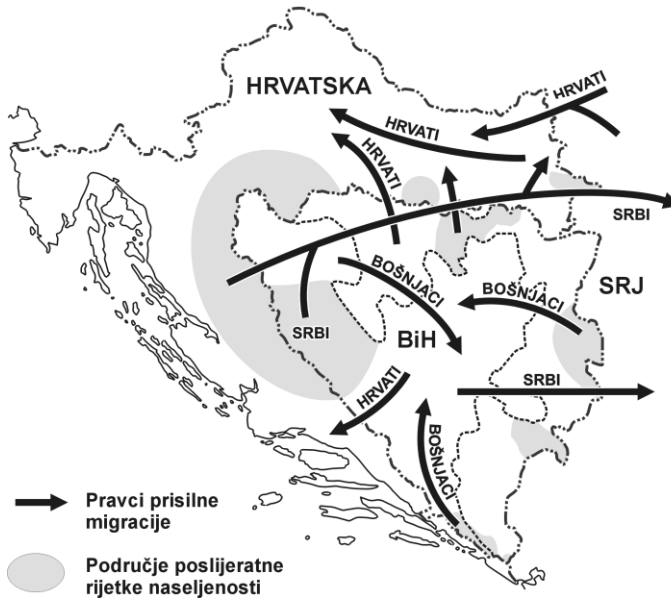
¹⁹ Prema podacima Zajednice izbjeglih i prognanih Hrvata Vojvodine, u Hrvatsku je prognano oko 45.000 Hrvata, a neke procjene govore i o 50.000.

Kosova (oko 10.000)²⁰ koji su spas prvo potražili u Hrvatskoj (većina njih se i trajno naselila u Hrvatskoj).

2.3. Pravci prisilnih migracija

Globalno gledajući, pravci kretanja prognanika i izbjeglica slijede pravce migracijskih kretanja unutar bivše Jugoslavije koji su etnički usmjereni prema nacionalnim republikama,²¹ a sada samostalnim državama, o čemu svjedoči i slika 2.

SLIKA 2.

No, prognanička i izbjeglička kriza ima i svoj specifični tok, budući da je riječ o nevoljnim, ratom izazvanim kretanjima.

2.3.1. Prognanička populacija

Već u srpnju 1991. srpska je agresija protjerala sa svojih ognjišta 30.000 osoba, a širenjem agresije šire se i područja zahvaćena »etničkim čišćenjem«.²² Ri-

²⁰ Računa se da je na Kosovu ostalo živjeti između 3.000 i 5.000 Hrvata.

²¹ Vidi Petrović (1987), koja republike naziva »republikim teritorijalnim centrima koncentracije«.

²² Hayden (1993) pokušava dovesti u direktnu vezu pravo naroda na samoodređenje s »etničkim čišćenjem« pa, između ostalog, kaže: »... logika 'nacionalnog samoodređenja' u Jugoslaviji čini homo-

ječ je o protjerivanju Hrvata i drugoga nesrpskog stanovništva što je kulminaciju tragičnosti doseglo protjerivanjem oko 15.000 preživjelih Vukovaraca (studeni 1991.), a broječani maksimum krajem 1992. kada je broj prognanika i izbjeglica s okupiranih i ratom zahvaćenih područja Republike Hrvatske prešao 800.000 (zajedno s hrvatskim izbjeglicama u inozemstvu).²³

Tablica 7: Intenzitet povratka izbjeglica u Republiku Hrvatsku

Godina	Izbjeglice iz RH u inozemstvu	Broj izbjeglica u RH iz inozemstva	Indeks 1991 = 100
1991.	148.000	–	100,0
1992.	136.000	12.000	91,9
1993.	112.000	24.000	75,7
1994.	98.000	14.000	66,2
1995.	64.000	34.000	43,2
1996.	58.000	6.000	39,2
1997.	49.000	9.000	33,1
1998.	42.000	7.000	28,4
Ukupno	–	106.000	–

Izvor: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske, Zagreb, 1998.

Potpisivanjem i provedbom Sarajevskog primirja (1992.)²⁴ prognanička se kriza smiruje, a dolaskom UNPROFOR-a (travanj 1992.) počinje postupno vraćanje prognanika, osim onih iz još uvijek okupiranih područja i razrušenih mjesta uz tadašnje linije razdvajanja. Istovremeno je s okupiranih područja protjerano daljnjih 25.000 Hrvata i drugoga nesrpskog stanovništva.

Prema podacima Ureda za prognanike i izbjeglice, s područja oslobođenog

genizaciju stanovništva nužnom... U državama definiranim kao zajednica samo sa segmentom stanovništva koji je nositelj suvereniteta, ostali nepripadajući izabranoj skupini jesu 'materija izvan prostora' i s njima se može postupati sukladno tomu. Na taj način 'etničko čišćenje' uistinu postaje indikativna metafora... Kao proces homogenizacije 'etničko čišćenje' može uzeti mnoge oblike. Unutar područja gdje je skupina nositelj suvereniteta, u već nadmoćnoj većini, homogenizacija se može postići legalnim i birokratskim putem, odričući državljanstvo onima koji ne pripadaju pravoj skupini, potičući ih tako na asimilaciju, a one koji to ne mogu ili ne žele, da napuste zemlju. S druge strane, u jače miješanim područjima, homogenizacija zahtijeva više – fizički progon, preseljenje ili istrebljenje manjinske populacije. Iako je ovaj zadnji proces postao poznat kao 'etničko čišćenje' otkako je počeo jugoslavenski rat, potrebno je priznati da pravna i birokratska diskriminacija ima za cilj postizanje istog rezultata: eliminaciju manjine...« (Hayden, 1993).

²³ Krajem 1991. osnovan je Ured za prognanike i izbjeglice Vlade RH s ciljem da organizira skrb za prognanike. Tada je cijela Hrvatska izložena agresiji, a tisuće građana protjerano je iz svojih domova. Od 1992. Ured dodatno skrbi i o tisućama izbjeglih Hrvata i Muslimana/Bošnjaka iz Bosne i Hercegovine i Hrvata iz SRJ. Ured preuzima skrb o njihovom smještaju (organiziranome i privatnom), distribuciji humanitarne pomoći te osiguravanju svih ostalih prava i potreba prognanika i izbjeglica.

²⁴ Sarajevsko primirje je 2. siječnja 1992. potpisano između Hrvatske i srpskih paravojsnih i potpornih snaga.

»Bljeskom« i »Olujom« u svibnju 1995. bilo je 126.909 registriranih prognanika, a iz hrvatskog Podunavlja 83.683 osobe.

Broj izbjeglica iz Hrvatske u inozemstvu temelji se na procjenama (riječ je uglavnom o zapadnoeuropskim zemljama, Mađarskoj i Sloveniji) i kreće se od 148.000 izbjeglica u 1991. do otprilike 42.000 u 1998.

2.3.2. Izbjeglička populacija

Tek što je došlo do djelomičnog prekida ratnih sukoba i zaustavljanja prognaničkih zbjegova, započinje »stampedo« izbjeglica iz susjedne ratom zahvaćene Bosne i Hercegovine. I tamo »etničko čišćenje«, progoni, egzistencijalna ugroženost ratnim razaranjima i zbjegovi prema sigurnijim krajevima, dovodi u Hrvatsku velik broj izbjeglica. Tijekom 1992., kada je u ožujku u Hrvatsku prispijelo 16.579 izbjeglica iz BiH, taj je broj krajem godine narastao na 402.768 osoba u zbjeugu. Tada i zapadnoeuropske države omogućavaju da bosansko-hercegovačke izbjeglice nađu privremeni smještaj na njihovu teritoriju. Računa se da je preko Hrvatske (boraveći u njoj tri mjeseca u prosjeku) u zapadnoeuropske zemlje otišlo između 400 i 450 tisuća izbjeglica.²⁵

Tablica 8: Dinamika smanjivanja broja izbjeglica iz BiH u RH odlaskom u treće zemlje, povratkom na svoja ognjišta ili gubitkom statusa izbjeglica u RH u razdoblju 1991–1998.

Godina	Izbjeglice iz BiH i SRJ registrirane u RH	Izbjeglice iz BiH i SRJ registrirane i procijenjene u RH	Dinamika smanjivanja broja izbjeglica	Indeks 1991 = 100
1991.	–	–	–	–
1992.	402.768	458.000	–	100,0
1993.	272.859	312.000	146.000	68,1
1994.	212.056	272.000	40.000	59,4
1995.	188.672	241.000	31.000	52,6
1996.	184.545	205.000	36.000	44,8
1997.	106.750	147.000	58.000	32,1
1998.	37.400	139.000	8.000	30,3
Ukupno			319.000	

Izvor: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske, Zagreb, 1998.

Idućih godina broj bosansko-hercegovačkih izbjeglica u Hrvatskoj varira s obzirom na njihov odlazak u treće zemlje, ali i priljevom novih izbjeglica, naročito tijekom hrvatsko-muslimanskog sukoba u srednjoj Bosni (1993.) i nastavka »čišćenja« sjeverozapadne Bosne od nesrpskog pučanstva, te povratka dijela izbjeglica u

²⁵ Na temelju podataka Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade RH.

Bosnu i Hercegovinu. Zadnji veći priljev izbjeglica iz BiH u Hrvatsku bio je s područja Banjalučke regije, odnosno oko 20.000 osoba s područja Velike Kladuše (ljetu 1995.). Nakon toga izbjeglice u Hrvatsku dolaze pojedinačno, a krajem te iste godine počinje njihov masovan povratak u BiH čemu je posebno pridonijelo potpisivanje Daytonskog sporazuma i s time u vezi promjena sigurnosne situacije u BiH.

Navedenim izbjeglicama iz Bosne i Hercegovine koji su spas potražili u Hrvatskoj, treba pribrojiti i preko 40.000 osoba (uglavnom Hrvata) koje su zbog raznih pritisaka morale napustiti SR Jugoslaviju (Vojvodinu 30.000, Kosovo oko 5.000, Crnu Goru i užu Srbiju oko 5.000).²⁶ Većina od njih donijela je odluku da se neće vratiti nego ostati u Hrvatskoj, pa iz te skupine izbjeglica nema ni povratka u mjesta iz kojih su iselili (osim manje skupine u užu Srbiju).

Kao što se vidi, pod pojam izbjeglica svrstane su izbjeglice iz RH koje su zbrinute u trećim zemljama, izbjeglice iz BiH zbrinute u Hrvatskoj i izbjeglice iz SR Jugoslavije također zbrinute u Hrvatskoj.

2.3.3. Raseljene osobe

Pod pojmom raseljenih osoba vode se građani Republike Hrvatske koji su iz različitih razloga napustili Hrvatsku, a najviše nakon oslobodilačkih akcija hrvatske vojske na okupiranom teritoriju, te iz hrvatskog Podunavlja nakon mirne reintegracije tog područja u hrvatski državnopravni sustav.²⁷ Tablica 5 i grafikon 1 pokazuju dinamiku kretanja raseljenih osoba, a pravac je najčešće SRJ.²⁸ Ima i onih koji su svoju šansu potražili u trećim zemljama,²⁹ među kojima je u zadnje vrijeme bila »popularna« Norveška, gdje je prema procjenama iselilo više od 1.000 Srba iz hrvatskog Podunavlja.³⁰ No, postalo je očito da je prvenstveno riječ o ekonomskim, a ne političkim izbjeglicama.³¹

²⁶ Službeni podaci predočuju samo registrirane osobe koje su organizirano zbrinute, pa se nerijetko razlikuju u odnosu na druge izvore.

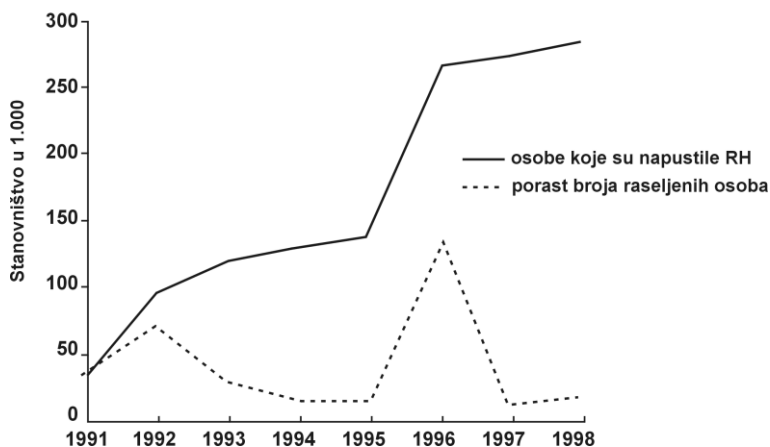
²⁷ U polaganom ali neprestanom egzodusu, tražitelji azila – hrvatski Srbi iz hrvatskog Podunavlja (bivšeg područja UNTAES-a) ulazili su u Vojvodinu. Zahtjeve za izbjegličkim statusom razmatrao je Ured srpskog povjerenika za izbjeglice. Procjenjuje se da je od sredine 1996. u Jugoslaviju s toga područja ušlo oko 60.000 osoba.

²⁸ Socijalistička Republika Jugoslavija pruža gostoprimstvo najvećem broju izbjeglica u regiji – oko 550.000. Od tog broja oko 300.000 dolazi iz Hrvatske, a ostalih 250.000 iz Bosne i Hercegovine. Većina izbjeglica u SRJ srpske su nacionalnosti. Najveći broj izbjeglica iz Bosne i Hercegovine stigao je 1995. bježeći pred vojnom ofenzivom na Republiku Srpsku Krajinu u Hrvatskoj. Svjedoči se i o novom valu srpskih tražitelja azila iz hrvatskog Podunavlja (*Information Notes*, Zagreb, 1998, br. 1, str. 1).

²⁹ »Raseljavanje hrvatskog Podunavlja«, *Večernji list*, Zagreb, 29. 10. 1996.

³⁰ »'Tajanstvena ruka' tražila je zainteresirane za odlazak u Norvešku, pri čemu se manje govorilo o teškom radu u šumama i na naftnim platformama, a više o zemlji visokog standarda. Na upite tko stoji iza cijele misije nitko nije odgovarao, ali se odlazak ljudi povećavao, pa se govori o dnevnom odlasku od 10 do čak 60 ljudi« (*Večernji list*, Zagreb, 13. 3. 1998.). Ovdje je možda zanimljivo napomenuti da su se iste fantomske organizacije pojavile i na drugim područjima Hrvatske, ali potičući iseljavanje Hrvata (npr.:

Grafikon 1

Tablica 9: Dinamika napuštanja RH osoba srpske nacionalnosti u razdoblju 1991–1998.

Razdoblje	Osobe koje su napustile RH	Povećanje broja raseljenih osoba
1991.	26.000	26.000
1992.	83.000	67.000
1993.	117.000	24.000
1994.	127.000	10.000
1995.	135.000	8.000
1996.	265.000	130.000
1997.	272.000	7.000
1998.	283.000	11.000
Ukupno		283.000

Izvor: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske, Zagreb, 1998.

2.3.4. Povratni tokovi

Povratni tokovi ratnih stradalnika počinju vrlo rano. Prve skupine bilježe se već početkom 1992., kada se veliki broj prognanika vraća u slobodna mjesta u

»... međunarodne udruge nagovorile 25 hrvatskih obitelji da napuste Knin«, *Vjesnik*, Zagreb, 28. 7. 1998).

³¹ Tvrdnju da se radi o ekonomskim razlozima iseljavanja Srba iz hrvatskog Podunavlja predstavnici lokalne samouprave dokazivali su stanjem infrastrukture u regiji i niskom stopom zaposlenosti, te činjenicom da se ni Hrvati prognanici nisu još odlučili za povratak, premda im je mogućnost smještaja osigurana (*Vjesnik*, Zagreb, 15. 3. 1998.).

Hrvatskoj što su do sklapanja primirja³² bila izložena intenzivnim ratnim djelovanjima. U proljeće 1994. manje skupine izbjeglica iz Bosne i Hercegovine počinju se vraćati na slobodna područja u BiH, a nekako u to vrijeme počinje i organizirana obnova naselja i infrastrukture u Hrvatskoj uništenih za rata što je temeljni preduvjet za intenziviranje povratnih tokova u Hrvatskoj.

Prognaničko-izbjeglička kriza mijenja svoj tok naročito nakon oslobađanja većine dotad okupiranih teritorija (akcije »Bljesak« i »Oluja«). Nakon četverogodišnjeg progonstva mnogi se vraćaju (ili naseljavaju) na oslobođena područja. Lančano – unatoč poziva na ostanak i predaju uz zagarantiranu amnestiju – zbiva se masovni odlazak srpskog pučanstva koje napušta Hrvatsku zajedno s poraženom okupacijskom vojskom. Istodobno, poboljšanje situacije u Federaciji Bosne i Hercegovine³³ i potpisivanje Daytonskog sporazuma smanjuje pritisak izbjeglica iz BiH u Hrvatskoj i ubrzava njihov djelomičan povratak u Federaciju (BiH).

Potpisivanje Erdutskog sporazuma i mirne reintegracije Podunavlja,³⁴ sporazuma i Protokola o povratku izbjeglica s Federacijom Bosne i Hercegovine,³⁵ Sporazuma o normalizaciji odnosa sa SR Jugoslavijom,³⁶ donošenje Protokola o dvosmjernom povratku i drugih dokumenata,³⁷ osnivanje Nacionalnog odbora za uspostavu povjerenja, ubrzani povratak i normalizacija života na ratom stradalim područjima,³⁸ samo su dio sinkroniziranog djelovanja Hrvatske, međunarodnih čimbenika³⁹ i drugih uključenih u aktivnosti oko razrješenja izbjegličke krize, i to isticanjem pristupa da uz reintegraciju teritorija posebnu pozornost treba posvetiti povratku i »reintegraciji« ljudi. Zahvaljujući tomu i donošenju programa zbrinjavanja, uz praćenje njihove realizacije, ratom izazvane migracije dobile su svoj kontrolirani tok, uz puno poštivanje slobodne volje ratnih stradalnika da odluče gdje će živjeti.

Prema zadnjim podacima Ureda za izbjeglice i prognanike,⁴⁰ u Hrvatskoj se 110.000 povratnika vratilo u svoje domove (uglavnom Hrvata), od čega oko 20.000 u hrvatsko Podunavlje, a još 19.000 prognanika, kojih se domovi obnavljaju čekaju na

³² Sporazum o prekidu neprijateljstava, Sarajevo, 2. 1. 1992.

³³ Federacija Bosne i Hercegovine je sukladno daytonskom sporazumu jedna od dviju sastavnica BiH (druga je Republika Srpska).

³⁴ 15. siječnja 1998. prestao je mandat UNTAES-a u hrvatskom Podunavlju.

³⁵ Potpisani su 24. 3. 1995.

³⁶ Sporazum je potpisan 23. 8. 1996.

³⁷ Sporazum Radne skupine o operativnim postupcima povratka, Protokol o postupku organiziranog povratka, Postupak za individualni povratak osoba koje su napustile RH, Provedba donacijskog programa zbrinjavanja prognanih, izbjeglih i raseljenih Hrvata u BiH, itd.

³⁸ Odbor je osnovan u listopadu 1997.

³⁹ U prvom redu UNTAES-a, OESS-a, UNHCR-a, Komisije članka 11, Europske trojke (EU), donatora, nevladinih organizacija.

⁴⁰ Kolovoz 1998.

povratak. Istodobno, iz hrvatskog Podunavlja u ostale dijelove Hrvatske vratilo se 21.000 Srba, od čega 13.000 samoinicijativno (uz posjedovanje hrvatskih dokumenata), a gotovo 2.000 uz asistenciju UNHCR-a i hrvatske Vlade (organizirani povratak). Prema istom izvoru oko 8.000 osoba srpske nacionalnosti vratilo se mimo plana o povratku i to posebno iz Podunavlja, BiH i Jugoslavije, a gotovo 10.000 ih čeka na organizirani povratak iz SR Jugoslavije. Računa se da se u svoje domove vratilo (iz Podunavlja, SRJ i BiH) više od 42.000 Srba (točnije 42.615),⁴¹ no istovremeno OESS govori o novim odlascima Srba iz Podunavlja u SRJ ili treće zemlje.⁴²

UNHCR je izvršio terenska ispitivanja u SRJ i Republici Srpskoj (BiH) kako bi dobio što realniju sliku o potencijalnim povratnicima u Hrvatsku (temelj je izražena želja izbjeglica) i na osnovi tog ispitivanja i procjena SRJ i RS došao do broja od 24.000–28.000 osoba koje se žele vratiti u Hrvatsku. Podaci Ureda za prognanike i izbjeglice RH pokazuju da se 65.000 izbjeglica iz BiH i SRJ (od registriranih 139.000 u Hrvatskoj) žele vratiti u zemlje podrijetla, da se preko 90% prognanika želi vratiti u svoja domicilna naselja, da se gotovo sve hrvatske izbjeglice u trećim zemljama (42.000) žele vratiti u Hrvatsku. Prema tim podacima Hrvatskoj uskoro predstoji zbrinjavanje (povratak u domicilna naselja, osiguranje trajnog smještaja) još 227.300 »ratnih migranata«⁴³ i to kako onih koji se nalaze u Hrvatskoj, tako i onih koji se žele vratiti. Prema mišljenju Visokog komesarijata za izbjeglice riječ je o otprilike 500.000 osoba kojih su »ratno-selilačke« sudbine i njihovo rješenje usko povezani s Hrvatskom.⁴⁴

3. Činjenice koje upućuju na zaključak

1. Humanitarna kriza na prostoru bivše Jugoslavije – progon stanovništva i izazivanje etničkih sukoba – počinje na Kosovu i prelijeva se širenjem srpske agresije na Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu uz stotine tisuća mrtvih⁴⁵ i milijune izbjeglih i prognanih,⁴⁶ a da »ključ« za rješenje, u prvom redu strateških problema, ali i etničkih sukoba, nije nađen, jer smo ovih dana svjedoci vraćanja sukoba na njegov početak – Kosovo. Je li to potvrda riječi bivšeg njemačkog kancelara W. Brandta da su ljudi »u bijegu s ognjišta« nerijetko »pioni na šahovskoj ploči krvave međunarodne i regionalne politike«?

⁴¹ Priopćenje Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade RH, *Vjesnik*, Zagreb, 25. 7. 1998.

⁴² Odlasci iz hrvatskog Podunavlja se nastavljaju na način koji je OESS označio kao »tihu egzodus«.

⁴³ Podaci se odnose na srpanj 1998.

⁴⁴ Misli se na hrvatske prognanike, raseljene hrvatske Srbe i izbjeglice, te hrvatske izbjeglice iz Bosne i Hercegovine (*Information Notes*, 1998).

⁴⁵ Nema preciznih podataka o broju poginulih na prostorima sukoba, no procjene govore o 200.000–300.000 poginulih u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj.

⁴⁶ Računa se da je »s ognjišta« prisilno pokrenuto oko 4.000.000 osoba.

2. Zloporaba svoga naroda koji kao manjinske zajednice živi na tlu drugih država pokazala se i u ovom slučaju kontraproduktivna. Bojni poklič »Svi Srbi u jednoj državi« pokrenuo je dio Srba u Hrvatskoj da oponiraju hrvatskoj vlasti i osamostaljivanju Hrvatske, te da zajedno s bivšom JNA uništavaju dobra zemlje koja je trebala pružiti prosperitetnu budućnost njihovoj djeci. Danas su dio izbjegličke mase u Srbiji, humanitarni problem i balast⁴⁷ i za svoje sunarodnjake u »matici domovini« kojoj služe kao taoci politike promjene demografske i etničke karte Vojvodine i Kosova.⁴⁸ Žrtvujući druge, sami su postali žrtve.⁴⁹

3. Izvjesno je da će se na svoja ognjišta, neovisno o nacionalnoj pripadnosti i razlozima preseljavanja, vratiti tek manji dio ratnih migranata. Nakon osam ratnih godina mnogi od njih govore o svojoj »novoj domovini« i na svaki ozbiljniji pokušaj vraćanja (o čemu imaju iskustva zapadnoeuropske zemlje) odgovaraju protestom i pozivanjem na svoja ljudska prava (ako se dosljedno promišlja pravo dobrovoljnosti povratka, ako i pod nuždom privremenog prihvata, onda su u pravu). O tome svjedoči 1,25 milijuna izbjeglica iz Bosne i Hercegovine u nekoj od europskih (uključujući Hrvatsku i SRJ) ili prekomorskih zemalja, povratak kojih, unatoč potpori međunarodne zajednice, ne teče ni približno zacrtanom dinamikom, kako svjedoče izvješća međunarodnih organizacija.⁵⁰ Među njima je i 400.000 Hrvata od kojih je gotovo 50% trajno napustilo Bosnu i Hercegovinu. Tu su još i brojne izbjeglice u SRJ⁵¹ i Hrvatskoj (nerijetko izvan registra izbjeglica) koji će u svakom slučaju nastojati ostati u zemljama prihvata⁵² ili otići u treće zemlje, a refleksije ratnih zbivanja na ovim prostorima na susjedne zemlje imat će utjecaja i na migracijska kretanja u tim zemljama.

⁴⁷ Ima i drukčijih razmišljanja, poput ovog valjevsko-šabačkog vladike: »Znate gospodo, sama Božja providnost pomogla je da Srbi iz Hrvatske emigriraju u Srbiju. Šumadija je ispražnjena, Srbija je postala raseljena zemlja« (Okrugli stol o ulozi Srpske pravoslavne crkve u ratu, Beograd, 1996).

⁴⁸ Bela Tonković, predsjednik Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini, u članku pod naslovom »Protjeruju nas Srbi« (*Večernji list*, Zagreb, 11. 7. 1996.) iznosi podatke da je udio Srba u Vojvodini porastao 14% u odnosu na popis iz 1991. Taj se proces nastavlja doseljavanjem izbjeglih Srba iz hrvatskog Podunavlja uz protjerivanje autohtonog nesrpskog stanovništva, u prvom redu Mađara i Hrvata. Slična politika postoji i za Kosovo, no tamošnji uvjeti života više odbijaju, nego privlače srpske izbjeglice iz Hrvatske i BiH.

⁴⁹ O tome svjedoče iskazi samih Srba poput »Bilo je užasno u Jugoslaviji« (povratnici iz Srbije); »Srbija ih neće, a Hrvati se vraćaju« (Srbi koji su se doselili iz drugih dijelova Hrvatske ili su ostali živjeti u Iloku, gradu u okupiranom hrvatskom Podunavlju).

⁵⁰ Od očekivanih do stvarnih povrataka UNHCR u svojim podacima pokazuje razliku do 50% manjih povrataka, pa i manje od toga (usp. *Information Notes*, Zagreb, 1997, br. 7–8, str. 2, 3 i br. 9–11, str. 2, 3).

⁵¹ Prema dosadašnjim spoznajama u Hrvatsku će se iz izbjeglištva vratiti samo manji broj izbjeglih Srba i to ponajprije starije, socijalno ugrožene populacije.

⁵² To se može zaključiti i na temelju procjene broja stanovnika u Hrvatskoj. Prema tim procjenama broj stanovnika Hrvatske podjednak je onom iz službenog popisa 1991., unatoč ratnim gubicima, izbjeglištvu i iseljavanju.

4. Ovom »stampedu« treba pribrojiti i raseljene osobe koje su ostale u državi, ali se sada ne žele vratiti u mjesta iz kojih su izbjegle ili bile prognane, već se naseljavaju u atraktivnijim ili privredno aktivnijim područjima, najčešće u gradovima ili njihovoj blizini⁵³ gdje su se proteklih godina dobro prilagodile. To će biti važan element u projekciji razvitka Hrvatske (i svake od tih zemalja), pa će se neravnomjernost u naseljavanju pojedinih hrvatskih regija pokušati riješiti i trajnim naseljavanjem izbjeglica koje još imaju privremeni smještaj ili će u budućnosti prispjeti u Hrvatsku. Pri tom će sigurno imati važno mjesto i pitanje rubnih područja, odnosno prevencija mogućih razloga za buduće sukobe sa susjednim zemljama.

5. U promišljanju o povratku »ratnih migranata«, ali i ostalih paralelnih migracijskih tokova, nerijetko u svezi uzroka prisilnih odlazaka, prisilni je povratak ne-svrshodna mjera, jer nema ozbiljnijeg zapošljavanja, ni sredstava⁵⁴ za sustavnu obnovu stambenog fonda. Devastiranost gospodarstva ili njegova nedovoljna obnova, uništene infrastrukture i općenito osiromašeni i oskudni »okviri« za život problem su za sve stanovnike i povratnike, bez obzira na etničku pripadnost.⁵⁵ Tome treba pridodati i opasnost od mina i drugog eksplozivnog materijala koji se nalaze u svim područjima povratka i psihološku traumatiziranost zbog nesreća i smrti kojima bijahu neposredni svjedoci.

6. I na kraju, ali ne manje važno, potrebno je zapitati se: je li potrebno u svijetu koji je obilježen sve većom pokretljivošću i izmiješanošću ljudi različitog etničkog, religijsko-kulturnog i rasnog podrijetla, razmišljati o uzrocima promjene mjesta boravka, a ne voditi računa o potrebi pridošlica da žive kao punopravni članovi u novoj zajednici. Zar to ne bi bila prevencija za moguće buduće sukobe, pogotovo ako se od pojedinca ne zahtijeva da se, zbog promjene mjesta boravka, iskorijeni iz svoje kulturno-nacionalne i religijske baštine koja je bitna sastavnica ne samo zajednica, već i pojedinaca.

⁵³ »Dok je 1991. na području koje danas obuhvaća hrvatska metropola živjelo 776.339 stanovnika, danas ih ima 952.339, što je povećanje od alarmantnih 22,7%« (*Večernji list*, Zagreb, 17. 2. 1997.), a početkom 1998. već se govori o porastu stanovnika za 35% u odnosu na 1991. (*Večernji list*, Zagreb, 5. 3. 1998.).

⁵⁴ »Da budem iskren, ne vidim da bi se na konferenciji Hrvatskoj mogla donirati neka veća svota. Donatorsku konferenciju vidim kao početak procesa u kojem će hrvatska Vlada i međunarodna zajednica početi, na različite načine, surađivati i raditi zajedno kako bi se postigli neki rezultati. Najveće probleme vidim u gospodarskoj obnovi i otvaranju radnih mjesta, jer sama obnova domova ne potiče ljude na povratak, budući da 'tamo nemaju od čega živjeti'« (Per Vinther, posebni izaslanik Europske komisije u Hrvatskoj, intervju, *Večernji list*, Zagreb, 25. 7. 1998.).

⁵⁵ »Novca za obnovu ima, no malo je kandidata za povratak«; »Jesu li uvjeti života na oslobođenim područjima dovoljno poticajni da bi ubrzali naseljavanje«, samo su neki od naslova u dnevnom tisku koji upućuju da za mnoge život ima i drugi sadržaj osim preživljavanja.

LITERATURA

- BANAC, Ivo (1984). *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaca: Cornell Univeristy Press.
- CRKVENČIĆ, Ivan, Mladen KLEMENČIĆ (1993). *Agression against Croatia: Geopolitical and Demographic Facts*. Zagreb: Central Bureau of Statistics.
- HAYDEN, Robert M. (1992). *The Beginning of the End of Federal Yugoslavia: The Slovenian Amendment Crisis of 1989*. Pittsburgh: University of Pittsburgh, Center for Russian & East European Studies.
- HAYDEN, Robert M. (1993). »Imagined Communities and Real Victims: Self-determination and Ethnic Cleansing in Yugoslavia«, The Annual Meeting of the Law and Society Association, Chicago, Il., May 28–30.
- HUNTINGTON, Samuel P. (1996). *The Clash of Civilisations and Remaking of World Order*. New York: Foreign Affairs.
- LANG, Slobodan (1998). »Izbjeglice i prognanici – ostajanje«, izlaganje na Zasjedanju Srednjoeuropske inicijative, Cavtat, 25. 5. 1998.
- Migration in Central and Eastern Europe: Compilation of National Reports on Recent Migration Trends in the CEI States (Central European Initiative)* (1997). Wien: ICMPD.
- PEJKOVIĆ, Lovre (1998). »Prognanici i izbjeglice u Republici Hrvatskoj – povratak«, izlaganje na Zasjedanju Srednjoeuropske inicijative, Cavtat, 25. 5. 1998.
- PETROVIĆ, Ruža (1987). *Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt*. Beograd: SSO Srbije.
- POPOVIĆ, Miroslav (1985). *Sudbine*. Beograd: Nolit.
- Povratak prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba*, Informacijska konferencija o Programu povratka, Topusko, 7. srpnja 1998.
- RAMET, Pedro (1984). *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1963–1983*. Bloomington, Ind.: Indiana University Press.
- WOODWARD, Susan (1995). *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*. Washington: Brooking Institution.

IZVORI I DOKUMENTACIJA

Dnevni tisak i periodika (hrvatski i srpski izvori).

Information Notes, Zagreb, UNHCR, Office of the Special Envoy, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998.

Izvešće o preregistraciji prognanika, povratnika i izbjeglica u Republici Hrvatskoj (ožujak i travanj 1997). Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, lipanj 1997.

Središnja baza podataka Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske.

Statističke informacije 1998. Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Statistički ljetopisi 1995, 1996, 1997, 1998. Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Mirjana Domini

MIGRATION PROCESSES PROVOKED BY THE BREAK-UP OF YUGOSLAVIA AND THE AGRESSION AGAINST CROATIA

SUMMARY

The paper deals with forced migration caused by Serb aggression in areas of Croatia and the neighbouring countries. The first part presents the relevant facts relating to Croatia and important for an understanding of the migration flows (some demographic data as well as the basic guidelines of migration policy, legal regulations and most important problems connected with expellees, refugees and displaced persons). The main elements of contemporary migration movements in Croatia are indicated – migration based on economic causes (traditional migration), migration provoked by crisis and war destruction in former Yugoslavia and migration flows that are difficult to register (mainly clandestine crossings of the border of the Republic of Croatia and the irregular labour market). The author states that the expellee, refugee and displaced persons crisis (with psychological and material repercussions) began in 1991 and reached a climax in 1992 when Croatia became one of the most pronounced refugee countries in the world, with refugees accounting for about 15% of its population. As the war crisis shifted, the areas from which intense forced migration to and from Croatia resulted also shifted as did the mechanisms for regulating these forced migrations (dual citizenship, transit visas, accords with "third countries" for accepting refugees and expellees, ways of resolving and caring for the refugee-expellee populations in the Republic of Croatia). The author concludes that even after seven years from the start of the aggression against Croatia, this humanitarian crisis among expellees, refugees and displaced persons has not yet finished, as testified by the new military conflict in Kosovo and by many open questions in regard to the future organisation of states in this crisis area as well as the creation of mechanisms for monitoring potential conflicts. A fundamental idea is expressed throughout the paper – i.e. the notion that now it is maybe more important to think of ways of integrating the people who had arrived than of the reasons that caused them to arrive. Experience so far, not only in the area of former Yugoslavia, but also in similar situations in the world, demonstrates that most "war migrants" – especially after many years of expulsion – do not return to their homes.

KEY WORDS: forced migration, refugees, expellees, displaced persons, Croatia.

Mirjana Domini

PROCESSUS DE MIGRATION PROVOQUÉS PAR LA DÉSAGRÉGATION DE LA YOUGOSLAVIE ET L'AGRESSION CONTRE LA CROATIE

RÉSUMÉ

L'article traite de la migration forcée causée par l'agression serbe dans les régions de Croatie et des pays voisins. La première partie présente les faits pertinents liés à la Croatie et importants pour la compréhension des flux migratoires (quelques données démographiques ainsi que les grandes lignes de la politique de la migration, les régulations légales et les problèmes importants liés aux expulsés, aux réfugiés et aux personnes déplacées). Les principaux éléments des mouvements actuels de migration en Croatie sont indiqués – migrations provoquées par des facteurs économiques (migration traditionnelle), migrations provoquées par la crise et les destructions militaires en ex-Yougoslavie et flux de migrations qui sont difficiles à enregistrer (principalement des traversées clandestines de la frontière de la République de Croatie et le marché illégal du travail). L'auteur explique que les expulsés, les réfugiés et la crise des personnes déplacées (avec des répercussions psychologiques et matérielles) a commencé en 1991 et a atteint son point critique en 1992 quand la Croatie devint un des pays au monde comptant le plus de réfugiés, c'est-à-dire 15 % de sa population. Lorsque la crise militaire se déplaçait, les régions d'où arrivaient les flux migratoires intenses vers la Croatie, ainsi que les flux qui venaient d'elle, se déplacèrent aussi. Les mécanismes de régulations de ces migrations forcées (double citoyenneté, visas de transit, accords avec des « pays tiers » pour accepter les réfugiés et les expulsés, manières de résoudre les problèmes des populations réfugiées ou chassées en République de Croatie et de veiller sur elles). L'auteur conclut que même après sept ans depuis le début de l'agression contre la Croatie, cette crise humanitaire des réfugiés, expulsés et déplacés n'est pas encore terminée, comme l'indiquent le nouveau conflit militaire au Kosovo, et de nombreuses questions ouvertes en regard de l'organisation des états en crise, aussi bien que de la création de mécanismes de gestion des conflits potentiels. Une idée fondamentale est exprimée dans l'article – qu'à l'heure actuelle il est peut-être plus important de penser aux manières d'intégrer les personnes qui sont arrivées plutôt qu'aux raisons qui les ont amenées là. L'expérience, jusqu'ici, non seulement de la région de l'ex-Yougoslavie, mais aussi des situations comparables sur la planète, montre que la plupart des "émigrés de guerre" - particulièrement après plusieurs années d'expulsion - ne retournent pas chez eux.

MOTS-CLÉ: migration forcée, expulsés, réfugiés, personnes déplacées. Croatie.